

Розділ VII

АРХІВОЗНАВСТВО ЗА КОРДОНОМ

Райнер Поллей

ЗМІСТ ТА ФОРМА АКАДЕМІЧНИХ КУРСІВ З АРХІВОЗНАВСТВА В АРХІВНІЙ ШКОЛІ МАРБУРГА

Архівна школа Марбурга (далі – АШМ) – міжнародна установа, широко відома в архівному світі, наприклад, студентка з Університету в Пекіні (Китай), яка удосконалила знання німецької мови 2003 р., стала учасником 37-го наукового курсу. З 1999 р. налагоджено співпрацю між АШМ та керівництвом Державного архіву Польщі у навчанні польських архівістів, які працюють в архіві з великими масивами колишніх німецьких документів. Завдяки цьому зв'язку в Польщі знають значно більше, ніж в інших країнах Східної Європи, про статус, організацію, завдання школи, а також умови вступу до неї та зміст і форми навчання в ній.

Заснована 1949 р. АШМ є певною мірою спадкоємцем Пруського інституту архівознавства й історичної додаткової освіти у Берліні – Дахлем (1929 р.). Це центральний навчальний заклад для німецьких архівістів, що перебувають на державній службі у федеральному архіві, архівах земель (крім Баварії), а також для архівістів місцевих і церковних архівів. Інші заклади, що надають архівну освіту, – це Архівна школа Баварії в Мюнхені, Університет прикладних знань для державних службовців (відділення архівознавства) та середній спеціальний навчальний заклад (Університет прикладних знань) у Потсдамі (відділення архівознавства, бібліотекознавства та інформації).

Архівна школа в Мюнхені, заснована 1821 р., надає внутрішню післядипломну освіту, коли земля Баварія потребує молодих спеціалістів для високих наукових посад у своєму державному архіві. Інша згадана інституція в Мюнхені надає освіту баварським земельним архівістам звичайним шляхом на університетських курсах. Коледж у Потсдамі надає освіту для вільних студентів, що цікавляться архівною, бібліотечною та інформаційною галузями, частково шляхом інтеграції різних напрямів, але він не має права навчати з метою от-

римання статусу державного службовця в державних архівах.

АШМ є навчальним закладом державної служби землі Гессен, а не університетом або коледжем з безплатним зарахуванням до вищого навчального закладу. Її студентів відбирають федеральний, земельні, місцеві уряди й адміністрації церковних архівів та направляють в Марбург. Земля Гессен забезпечує та утримує шкільну будівлю. Витрати ж на персонал, запрошених лекторів та операційні видатки здійснюються за рахунок фіксованої плати, яку вносять адміністрації за кожного студента. Тобто, молодих державних службовців посилають на навчання в Марбург. Завдяки цьому студенти, що представляють державну службу, особливо іноземні, які отримали гранти на оплату навчання та проживання від своїх урядів або академічних фондів, можуть відвідувати курс у Марбурзі. Архівна школа може надавати іноземним студентам сертифікат, але не академічні звання або ступені, хоча програма лекцій однакова для всіх студентів і не відрізняється від програми для німецьких студентів. Тому треба докласти певних зусиль для того, щоб надати право державним закладам освіти державних службовців присуджувати визнані у світі ступені бакалавра та магістра.

З 1949 р. до 1993 р. АШМ була відділенням Гесенського земельного архіву у Марбурзі і не мала власного штату. Лекції у ній читали співробітники Гесенського земельного архіву. 1 січня 1994 р. школу відокремили від земельного архіву, призначили її директора та визначили штат – чотири архівісти-науковці, бібліотекар, спеціаліст з інформаційних технологій, адміністративні працівники. З 1991 р. школа працює в окремій, прекрасно відреставрованій та розширеній будівлі з класними кімнатами, бібліотекою та службовими приміщеннями.

Навчання в АШМ базується на підході до освіти як до цілісної системи. Воно складається з до-

VII. Архівознавство за кордоном

виробничого навчання, післядипломної освіти та досліджень у галузі архівознавства. Ці три напрями не тільки підтримують і стимулюють, а й доповнюють один одного. Вони вже реалізувалися в 1949 р., особливо у період, коли школу очолював її другий директор Йоганн Папрітц (1954–1962), засновник сучасного теоретичного архівознавства. Постійне дотримання цих засад вперше стало можливим з 1994 р. після організації АШМ як окремого та незалежного закладу.

Перший директор цієї «нової епохи» АШМ, Ангеліка Менне-Гаріц, яка, на превеликий жаль, залишила її на початку 2002 р., була як поборником, так і пропагандистом вказаної вище цілісної концепції, особливо корисної для архівної науки, яка набуває чіткішого і важливішого значення. Ця мета також була головним мотивом зусиль А. Менне-Гаріц, які на початку її директорства увійшли у конфронтацію з проблематичною ситуацією, що склалась на той час. Хоча архівна наука, яка у Пруському інституті була тільки додатком до архівної історії, вже зайняла високу позицію у навчанні завдяки авторитету Йоганна Папрітца та його дуже здібних і широко відомих наступників Ерхарда Г. Франца і Фріца Вольфа, зміст і форма академічних курсів визначалися до 1990 р. викладачем спеціальних історичних дисциплін, особливо середньовічної палеографії і дипломатики, Вальтером Хайнемейером, який став професором у цій галузі в університеті Марбурга. Під впливом консервативніших підходів Пруського інституту та ще давнішого Австрійського інституту історичних досліджень у Відні він захоплювався культурою середньовічних документів, хартії (грамот) та реєстрів і був глибоко переконаний у значенні середньовічних методичних стандартів для будь-якого сторіччя. Хоча близько 20 років В. Хайнемейер також був архівістом, він недооцінював важливість сучасних документів для навчання та вірив у досвід та інстинктивні почуття при розгляді проблем з цих питань. Коли представники молодшого покоління скаржилися, що їх недостатньо інформували про описування справ міністерства праці у ХХ ст., мій дорогий і обожнюваний вчитель звичайно відповідав у насмішкливо-саркастичній манері: «Якщо ви зрозумієте на моїх лекціях розподіл праці у середньовічному монастирі, ви повинні, якщо ви майже інтелігентна людина, трансформувати це знання у проблеми сучасних питань праці».

Очевидно, що А. Менне-Гаріц, поважаючи великі заслуги як В. Хайнемейера, так і багатьох інших у Німеччині, мала певні труднощі, виступаючи за точніше визначення головних напрямів на-

вчання згідно з архівною наукою, включаючи проблеми сучасних документів, особливо електронних. З іншого боку, концепція архівного навчання як цілісної системи, полегшила її зусилля.

Довиробниче навчання складається з двох напрямів. Перший забезпечує архівне навчання для студентів, які отримали університетську ступінь, звичайно доктора, або склали науковий іспит з історії чи, рідше, з права. Один рік вони стажуються в архіві і ще рік вивчають архівну справу в Марбурзі.

Другий напрям – для випускників школи рівня А (але інколи також осіб, що вже навчалися в університеті). Вони навчаються на так званих курсах для осіб з незакінченою вищою освітою у Коледжі архівознавства для прикладних знань, також відділенні Архівної школи.

Курси вищої освіти тривають три роки, розділені на 9 триместрів. Вісімнадцять місяців або 5 триместрів, які закінчуються проміжним екзаменом, студенти навчаються в Марбурзі. Один триместр проводять в одному із земельних коледжів для вивчення теорії і практики державного управління. Упродовж двох триместрів студенти проходять практику у земельному архіві і муніципальному архіві, останній триместр зарезервований для підготовки дипломної роботи та останнього іспиту. Традиційно дипломна робота стосується описання архівних фондів.

Предмети, що викладаються у Марбурзі на лекціях та семінарах, стосуються здебільшого таких напрямів: архівознавство, керування документацією, середньовічна і особливо сучасна палеографія і дипломатика, базовий курс німецької і європейської історії, адміністративна історія, історія права, економічна і соціальна історія, латинська і французька мови, державна політика, зв'язки з громадськістю, практика державного управління, інформація, документознавство. Пізніше студенти працюють як архівісти у великих архівах або керівниками у менших.

Післядипломна подальша освіта або фахове навчання (стажування), започатковане 1991 р., надає різноманітні дво-, триденні або тижневі курси архівістам, які бажають поповнити свої знання з певної теми або познайомитися з новими розробками, та тим, хто, не маючи спеціальної освіти, займається архівною роботою і потребує базових знань. Виходячи з цього, продовжувана освіта ділиться на базові курси, спеціальні курси та семінари. Курси відкриті для кожного, хто відповідає вимогам; 10 відсотків учасників прибувають із зарубіжних країн, зокрема Швейцарії, Австрії, Словенії. Спеціальні курси стосуються таких тем,

як забезпечення збереженості архівних документів, керування документацією електронних даних, структура, зміст та використання ISO 15489, архівне законодавство, зв'язки з громадськістю тощо.

Крім навчання, до діяльності АШМ входять дослідження, міжнародний обмін ідеями та публікації. З 1995 р. вона у співпраці з Німецьким національним дослідницьким фондом успішно виконує такі головні дослідницькі програми: «Критерії цінності як механізм планування для програм міграції архівів і бібліотек» (1995–1996), «Мідо-за-Онлайн як пакет програмного забезпечення для описання і автоматизованого створення інтерактивного довідкового апарату» (1996–1998), «XML/EAD–Echange-format для автоматизованого створення інтерактивного довідкового апарату у поєднанні з EAD-DTD, включаючи розроблення німецької версії EAD» (1999–2000), та PARSIFAL, разом з Федеральним архівом, управлінням Земельного архіву Баден-Вюртемберг та американськими партнерами з міжнародної системи інтернет-порталів для архівів (починаючи з 2000 р.).

Від 1991 р. й донині з ініціативи А. Менне-Гаріц на міжнародних конференціях у Марбурзі обговорювалися такі теми: обробка інформації в офісах і архівах, архівне законодавство Німеччини, баланс і перспективи архівної експертизи цінності, стандарти і раціоналізація архівної справи, принципи і перспективи описання, електронні архіви як нова парадигма, доступ до адміністративної інформації, інтерактивний довідковий апарат, засоби пошуку в інтернеті. У червні 2002 р. обговорювалося питання необхідності реформ у німецькому архівному законодавстві. Матеріали конференцій, навчальні матеріали та дослідження з архівознавства публікуються у власних серійних виданнях.

Більше уваги приділено реформі післядипломних курсів, яка здійснювалася з 2000 р. Післядипломні курси розраховані на два роки, починаючи з восьмимісячної практики у двох різних земельних або муніципальних архівах та в системі керування документацією урядової установи. Під час практики в архіві стажери одержують уявлення про ділянки роботи та обов'язки професійного архівіста, виконуючи всі види робіт. У державній установі їх мають навчити загальним адміністративним навичкам та навичкам у керуванні документацією. Після 8 місяців стажування розпочинається 12-місячне теоретичне навчання в АШМ. Ці 12 місяців діляться на три триместри. Вони включають лекції і семінари в аудиторіях, а також декілька польових досліджень у співпраці з архівними установами та установами з керування докумен-

тацією. Лекції читаються з архівознавства, теорії і практики державного управління, спеціальних дисциплін, історії та не обов'язкових фахових практичних навичок. Наголос робиться на архівознавстві та теорії й практиці державного управління.

Архівознавство розкриває такі теми: вступ в архівознавство та архівна термінологія (34 години), структурний аналіз складу справи і фонду (34 години), теорія і практика експертизи цінності (28 годин), електронні документи: види і архівне опрацювання (30 годин), організація і керування архівною роботою (30 годин), історія архівів та розвиток архівної теорії (28 годин), забезпечення збереженості (30 годин), організація збирання та доступ до інформації (15 годин).

Теорія і практика державного управління, з іншого боку, розкриває такі питання: вступ до теорії і практики державного управління (17 годин), діловодні процеси та системи керування документацією (28 годин), електронні офісні системи (30 годин), діловодні процеси у середньовічних канцеляриях та канцеляріях початку Нового часу (17 годин), організаційна практика та діловодні процеси в центральному та децентралізованому управлінні упродовж XIX і XX ст. (28 годин), теж саме у муніципальному управлінні (30 годин), бюджетне законодавство та управління персоналом у державному секторі (34 години), вступ до юридичних методів та адміністративного законодавства (34 години), правові системи для державних і приватних архівів (28 годин), вивчення прикладів в архівознавстві (30 годин), французька система управління в часи Французької революції (14 годин), архівна справа та адміністративна реформа в архівних установах (28 годин).

Велику кількість історичних дисциплін, які викладалися до введення цієї нової структури, відмінено, час на палеографію і дипломатику зведено до мінімуму.

Після трьох триместрів навчання в АШМ настає 4-тижневий етап стажування у Федеральному архіві, під час якого студенти відвідують різні федеральні міністерства для ознайомлення з системами керування документацією та на практиці здійснюють експертизу цінності й описання документів.

Останні два місяці відводяться на дипломну роботу. Її тема, як правило, тісно пов'язана з практичною проблемою архівознавства. Кожний студент повинен розробити рішення для практичної проблеми та продемонструвати здатність відобразити практичну проблему ті створити стратегію її вирішення. Це дає студентам шанс створити щось нове у проміжній ситуації, коли можливі кон-

VII. Архівознавство за кордоном

такти із досвідченими архівістами та консультації з викладачами.

Завершальний етап складається з чотирьох письмових екзаменів: один з архівного законодавства, а три традиційні з середньовічної палеографії і дипломатики стосовно архівних документів латинською, французькою і німецькою мовами. Усний екзамен упродовж однієї години присвячено архівознавству та історії державного управління.

Ця модель інтегрованого підходу до необхідних архівісту кваліфікації та фахової компетенції, яка поєднує базову освіту, післядипломну освіту

та дослідження, скалала підґрунтя входження Архівної школи Марбурга у нове тисячоліття. АШМ намагається відкрити нові перспективи та можливості для адаптації архівного навчання до світу, що змінюється. Використання пам'яті і минулого для побудови майбутнього вимагає добре обґрунтованих фахових навичок для архівістів. І студенти Марбурга розвивають професійну ідентичність та стають перед викликом відповідальності забезпечення суспільства можливістю використувувати своє власне минуле.

Переклад *Ірини Антоненко*

Татьяна Хорхордина

НАУКООБРАЗИЕ ВМЕСТО НАУКИ

Современные исследователи истории и теории отечественного архивоведения не отрицают наличие затянувшегося кризиса. Со страниц ведущих архивоведческих и исторических журналов исчезли фундаментальные статьи по методологическим и теоретическим проблемам науки об архивах, с которыми некогда выступали – К. И. Рудельсон, В. Н. Автократов, В. В. Цаплин, А. В. Елпатьевский и др. Появившиеся последние годы учебные пособия по архивоведению поражают своим невниманием к проблемам отечественной историографии, игнорированием теоретических аспектов развития науки, своей упрощенной лаконичностью¹ в научном сообществе архивистов продолжает наблюдаться удивительный разнобой в использовании казалось бы устоявшихся терминов: архив, архивный фонд, архивоведение, архивное дело, документ, исторический источник и пр. Работа творческой группы по терминологии ВНИИДАД, руководимой В. Д. Банасюкевичем, как-то угасла и о будущем словаре уже никто не говорит. Затрудняет понимание публикуемых материалов и неумное использование иностранных терминов, взятых из других областей знаний. Все меньше и меньше вспоминают об В. Н. Автократове, идеи которого о взаимодополняемости методики и методологии архивоведения и источниковедения в изучении информационных документальных ресурсов чрезвычайно плодотворны. Забыты труды и Б. С. Илизарова, глубоко разрабатывавшего проблемы архивов, как социальной памяти общества. Слабым утешением явились две – три около архивные брошюры – О. М. Медушевской, В. П. Козлова² и Е. В. Старостина³, в которых авторы ограничились постановкой ряда очень важных теоретических вопросов, оставив их на уровне дискуссий.

От некогда очень профессиональной команды ВНИИДАД, руководимой Н. И. Кузнецовой, рецензировавшей труды и статьи по зарубежному архивному делу, остались жалкие остатки. Между тем западное архивоведение, долгое время игнорировавшее теоретические вопросы архивоведения⁴, в последнее пятилетие рванулось вперед. Проф. Школы хартий Бруно Дельмас сначала в статье «Новая парадигма архивов», опубликованной в 2001 г.⁵, а затем на коллоквиуме «Архивистика – наука ли она» (Париж, 2003) подвел итоги развития французской архивистики и показал пути развития современного архивоведения. В американском архивоведении серьезно обсуждался вопрос о применении теории хаоса во всех аспектах управления документацией. Исключительно динамично развивается архивоведение в Германии. Поле для приложения сил профессиональных архивистов – огромно. Россия, как и другие индустриальные страны, входит в информационное общество, в котором информация перестает быть вспомогательным элементом общественного развития. Она становится одним из основных его ресурсов. Как научные и информационные центры архивы должны отвечать на самые разнообразные запросы общества – управленческие, хозяйственные, политические, историко-культурные и пр. Новые информационные технологии радикально меняют процесс создания документа, его форму, способы передачи, хранения, классификации, описания, поисковый аппарат, методику публикации. Наступающая эра электронных архивов, хотя и вызывает известную потерю индивидуальности, но создает условия для ускорения обработки и получения информации. Как необъятно здесь поле для разра-